

DIKCIJA ASSEMANIJEVEGA GLAGOLSKEGA EVANGELISTARJA

(K sedemdesetletnici prof. J. Vašica)

Fran GRIVEC

UVOD

O dikciji As evangelija je nekoliko povedal V. Jagić v uvodu k izdaji Račkega.¹ Pravilno je pripomnil, da je mnoga svobodno in na videz netočno prevedena mesta, nekatere dodatke in premembe treba pripisovati skrbi za jasnost, kakor se zahteva v knjigi za javno bogoslužno čitanje. Drugi slavisti so v razpravljanju o tekstu stsl. prevoda evangelijev vprašanje dikcije, svobodnih prevodov in retoričnih akomodacij skoraj popolnoma prezrli. K. Horálek je v monografiji o Savini knjigi med drugim marljivo preiskal tudi besedni red (slovosled),² a izredne svobodne govorniške akomodacije Mt 19, 6, svobodnega prevoda Mt 18, 15 i. dr. ni opazil. J. Vajs je v rekonstrukciji stsl. evangeljskega teksta prezrl skoraj vse izredno svobodne prevode.³

Pri raziskavanju stsl. prevoda evangelijev in njegovega odnosa do grškega izvirnika so slavisti in teologi predvsem razpravljali o vplivu raznih grških tekstnih recenzij. A premalo so upoštevali pri-

¹ Dr. F. Rački, Assemanov ili Vatikanski evangelistar (1865). Jagićev jezikoslovni uvod str. XII—XCIX; o dikciji posebno XCIV—XCVI. Isti veliki slavist v svojih najzrelejših spisih z občudovanjem hvali tankočutno svobodo in točnost stsl. bibličnega prevoda, tako v knjigi *Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache* (1913) 422—424 (Originalität und feines Sprachgefühl für echt slavische Ausdrucksweise, Feinheiten des Ausdrucks i. dr.). V razpravi *Zum altkirchenslav. Apostolus*, II. Wien 1919 (Lexikalisches. Physiognomie der slav. Übersetzung) piše (str. 3—5), da svobodni in točni stsl. biblični prevod vzbujajo občudovanje; prevajalec je odlično poznal grški in slovanski jezik (verständnisvoller Kenner des griechischen Textes... feiner Beherrscher seines slavischen Idioms).

² K. Horálek, Význam Savviny knihy pro rekonstrukci stsl. překladu evangelia. Praha 1948. O besednem redu str. 78—85. Gl. Slovo II, str. 47—49.

³ J. Vajs, Evangelium sv. Marka, Text rekonstruovaný. Praha 1935. — Evangelium s. Matthaei Palaeoslovenice. Praga 1935. — Evangelium s. Lucae. Praga 1936. — Evangelium s. Ioannis. Praga 1936. — O vodilnih načelih pri

zadevanje (nastojanje) stsl. prevajalcev za stvarno (vsebinsko) pravilni, stilno jasni in gladki prevod. Enaka ali podobna želja je vodila tudi urednike raznih grških recenzij.⁴ Povsem prirodno je, da so se stsl. prevajalci srečali sedaj s to, sedaj z drugo grško recenzijo. Nikakor ni nujno, da bi jim v tem morali odrekati svobodo in samostojnost. Ni verjetno, da so prvi slovanski prevajalci preiščeno iskali redke in izjemne oblike te ali one grške recenzije.⁵

Pravilno in koristno je, da stsl. evangelije primerjamo z grškimi variantami, a v tem ne smemo biti ozkosrčni in ekskluzivni. Pretirano gledanje na grške recenzije in variante prav lahko zastre svobodni pogled za lepa in važna mesta stsl. evangeljskega prevoda, kakor bomo videli na nekaterih primerih. Mogoče je, da se celo za navideznimi ali faktičnimi pomotami skriva ta ali ona posebnost ali nekaka odlika dotičnega stsl. rokopisa.

J. Črnčić je v skrbno prirejeni izdaji As glagolskega rokopisa popravil pomote v izdaji Račkega in sestavil obširen seznam netočnosti, ki jih je zakrivil pisar As evangelija.⁶ Med pomote šteje tudi nekatere svobodne prevode in preiščene dodatke. Tako je naštel

rekonstrukciji gl. J. Vajs, Kladné a záporné (= pozitivni in negativni) výsledky kritického bádání v staroslovanském evangelním textu. Byzantinoslavica VII (1937/38), str. 149—157. — Vajs je s tem izvršil veliko znanstveno delo. A umevno je, da ima njegova rekonstrukcija, prvi poskus te vrste, mnogo nedostatkov.

V svoji razpravi sem stsl. tekst Vajsove izdaje često uporabljal kot nekako merilo, a na mnogih mestih sem ga dopolnil ali popravil po stsl. rokopisih; posebno sem primerjal Zografski in Marijanski glagolski četveroangelij, cirilsko Savino knjigo in Nikoljski evangelij po izdajah:

V. Jagić: Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus. Berlin 1879.

V. Jagić, Mariinskoe četveroevangelie — Codex Marianus glagoliticus. Peterburg-Berlin 1883.

V. Ščepkin, Savvina kniga. Peterburg 1903.

A. Vostokov, Ostromirovo evangelie. Peterburg 1845.

Đ. Daničić, Nikoljsko evanđelje. Biograd 1864.

⁴ H. Soden, Die Schriften des Neuen Testaments in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt. II. Text und Apparat. Göttingen 1913. — A. Merk, Novum Testamentum graece et latine, apparatus critico instructum. Ed. 6. Rim 1948. — Soden ima najobširnejši znanstveni aparat, a je v nekaterih stvareh zastarel; Merk ga deloma dopolnjuje in popravlja.

⁵ Samo po sebi je mogoče, da so nekatere stsl. variante povzete po redkih ali neznanih grških rokopisih. Ker so v izredno velikem številu grških rokopisov in starih prevodov izčrpane skoraj vse stilistične možnosti, zato je enako verjetno, da je soglasje stsl. variant s tem ali onim rokopisom ali prevodom kdaj posledica vsem narodom skupnih pravil mišljenja in psihologije; ta doslej preveč zanemarjena hipoteza faktično odpira uspešno pot k novim rezultatom. Isto je naglasil in konkretno utemeljil J. Hamm v Slovu II, str. 15—17.

⁶ J. Črnčić, Assemanovo izborna evangelje. Rim 1878. Naštete pomote obsegajo 20 strani XXXI-L. — Liste (folia) Assemanijevega rokopisa štejem tako kakor Rački in Črnčić (v seznamu pomot). — Fototipično izdajo Assemanijevega rokopisa sta priredila J. Vajs in J. Kurz, Evangeliař Assemanův — Evangeliarium Assemani. Praga 1929.

skupno 474 pomot. Med njimi so pomote iz koledarja, posebno v imenih svetnikov (na listih 112 do 139). Po Črnčiču je za pomote odgovoren pisar As glagolskega rokopisa. A za pravilno oceno krivde je treba izvzeti svobodno prevedena mesta ter premišljene dodatke in premembe. Večino takih svobodnih mest je treba pripisati prvotnemu Cirilovemu prevodu in morebitnim premembam Cirilovih učencev, posebej Klimenta Ohridskega. Od teh je treba dobro ločiti pisarjeve površnosti in pomote, med njimi mnoge očitne *lapsus calami*.

Za razlikovanje zasluge ali krivde prvotnega prevajalca, Cirilovih učencev in naposled pisarja As rokopisa nam najbolj služijo svedočanstva drugih stsl. rokopisov in pravila stsl. fonetike. Notranje kriterije (smisel, stil i. dr.) pa je treba uporabljati bolj oprezno in premišljeno.

Glede na fonetiko in očitne pisne pomote (*lapsus*) ni dvoma, da je pisar As evangelija prečesto netočno prepisoval iz starejše predloge. Pisal je premalo pazljivo, zagrešil mnogo površnosti in pomot. Iz tega moremo sklepati, da ni premišljeno preminjal teksta in ni uvajal svoje svobodne dikcije. As rokopis ni nova redakcija ali recenzija starejšega teksta, temveč (često netočen) prepis starejše predloge (matice), morebiti iz začetka 10. stoletja, torej iz dobe živahne učiteljske in književne delavnosti Klimenta Ohridskega. O odnosu As evangelija do prvotnega Konstantinovega prevoda in do najstarejših stsl. rokopisov bom govoril na koncu razprave.

Razprava je razdeljena v osem poglavij: 1. Pisarjeve pomote, 2. Svobodni prevodi, 3. Evangeljska harmonija, 4. Dodatki, 5. Izpuščeno, 6. K \bar{z} teb \bar{e} , 7. Besedni red, 8. Zaključki.

Okrajšave:

- As — Assemanijev rokopis iz prve polovice 11. stoletja.
- Sa — Savina knjiga, cirilski evangelistar, ki ga je prepisal pop Sava pred sredino 11. stol.
- Os — Ostromirov evangelistar, pisan l. 1056/7.
- Zo — Zografski četveroevangelij, glagolski rokopis iz začetka 11. stoletja.
- Ma — Marijanski glagolski četveroevangelij iz začetka 11. stoletja.
- Ni — Nikoljski bogomilski četveroevangelij iz konca 14. stoletja, a pazljivo prepisan iz dobrega starinskega rokopisa.
- Ni² — istodoben prepis istega stsl. rokopisa.
- H — aleksandrijska (Hezihijeva) recenzija grškega bibličnega teksta.
- I — palestinska (zapadna) grška recenzija.
- K — carigrajska (Lukianova, Koinē) recenzija.

1. PISARJEVE POMOTE

Pisar As glagolskega rokopisa je stsl. glasove nedvomno često pisal po svojem posluhu in čutu, večkrat površno, a vobče je prepisoval točno po svoji starejši predlogi (iz dobe Klimenta Ohridskega?). V stsl. fonetiki je mnogo manj točen nego Zografski in Marijanski glagolski rokopis, celo manj nego cirilska Savina knjiga.

Za prvotni stsl. knjižni jezik Cirila in Metoda je posebno karakteristično tankočutno razlikovanje trdega in mehkega polglasnika (ѣ i ѵ). As pisar nima za to razliko nič posluha, nobenega čuta. Trdi in mehki polglasnik meša tako nekritično, da prečesto piše vprav obratno nego bi moral. N. pr. *imamb*, *damb*, *esmb*, *azb* skoraj redno piše: *azb dam̄* (*imam̄*), *azb esmъ* i. dr. Enako nepravilno piše — *m̄* v instrumentalu sg. (namesto pravilnega — *mъ*). Nekolikokrat opušča trdi polglasnik ѣ, zamenjava o, ѡ, u i. dr.

Mehki in trdi polglasnik prečesto nadomešča z *e* in *o*. N. pr. *denъ* (zelo često), *vesъ* (v obeh pomenih: 1. *totus, universus*, 2. *castellum, vicus*), *silenъ* (l. 3, Lk 24, 19 i. dr.), *istinenъ* (l. 6, Jan 3, 33; l. 17, Jan 8, 16; l. 46 Mt 22, 16), *pravъdenъ* (često) *podobenъ* (često), *vêrenъ*, *nevêrenъ* (l. 7, Jan 20, 27), *ocetъ* (l. 105, Jan 19, 30), *šedъ* (*prišed-*), *prišelъ*, *prišelecъ* (skoraj *afektirāno* l. 3, Lk 24, 18), *studenecъ* (trikrat zapored l. 19, Jan 4, 6. 11. 12), *prōvenecъ* (lepo svobodno l. 132, Mt 1, 25), *vonъ* (namesto *vōnъ* l. 13, Jan 6, 37; l. 25, Jan 9, 34, 35); l. 46, Mt 21, 39; l. 63 Lk 13, 28; l. 92, Mt 26, 75), *lakotъ* (namesto *lakъtъ*, Mt 6, 27) i. dr.

Ker iste besede (*denъ*, *istinenъ* i. dr.) često piše pravilno s polglasnikom, je očitno, da je imel pred seboj predlogo s polglasnikom, pa je večkrat pisal po svojem posluhu, a ne po rokopisu.

Isto jasno sledi iz premnogih očitnih pisnih pomot (*lapsus calami*). Črnčić ponovno naglaša, da je pisar As pisal zelo »nepomnjivo« (nepazljivo). To so neprijetno čutili že davni srednjeveški čitatelji As rokopisa. Na l. 39 je s cirilico pripisano: *zêlo krivy knjigy iz nihže se shtëžet sije knjig, da muka mi je*.

Očitni *lapsus calami* so n. pr.: *drogъ* (*drugъ*, l. 6, Jan 3, 29), *nenevêrenъ* (*nevêrenъ*, l. 7, Jan 20, 27), *vъkosi* (*vъkusi*, l. 8, Jan 2, 9), *vъzljъ* (*vъzljubi*, l. 8, Jan 3, 16), *ničesožeso* (*ničesože*, l. 8, Jan 5, 19); *živiti* (*živitъ*, l. 9, Jan 5, 21), *utrtrêi* (*utrêi*, l. 11, Jan 6, 22), *usъ* (*užasъ*, l. 12, Mk 16, 5), *viny* (*godiny*, l. 12, Jan 4, 52), *das* (*dastъ*, l. 13, Jan 6, 39), *nimъ* (*nejъ*, l. 20, Jan 4, 27), *tvotvoritъ* (*tvořitъ*, l. 25, Jan 9, 31), *doêše* (*dostoêše*, l. 53, Lk 6, 4), *stoinъ* (*dostoinъ*,

l. 54, Lk 7, 4), cêleštejê (cêliti boleštejê, l. 57, Lk 9, 2), ne se prid (na se pridъ, l. 102, Jan 18, 37) in mnogi drugi.

Ko zadevamo na mnogoštevilne pisarjeve pomote v As rokopisu, se ne smemo dati zbegati, da bi ta evangelistar podcenjevali. Pomote imajo tudi svojo pozitivno stran in neki pomen za pravično oceno najstarejšega stsl. evangelistarja, ker svedočijo, da je pisar prepisoval kolikor toliko mehanično ter ni posegal v dikcijo in oblike svoje starejše predloge (matice). Tako je ohranil mnogo dragocenih starinskih oblik in v glavnem tudi prvotno stsl. dikcijo.

Površna fonetika in številne pomote namigujejo, da je pisar As morda pisal po diktatu, vsaj deloma.

Večkrat je težko opredeliti, kam spada ta ali ona posebnost, je li pisna pomota (lapsus), površnost ali svoboden prevod, netočno umevanje grškega teksta ali premišljena govorniška (stilistična) akomodacija — kakor bomo videli v naslednjih poglavjih.

Citate iz As navajam v nedoslednem pravopisu tega rokopisa; v tekstih, skupnih z drugimi rokopisi, sem citate prilagodil (pravilnejšemu) pravopisu onih rokopisov.

SVOBODNI PREVODI

Grški biblični tekst je bil Konstantinu in njegovim učencem navdihnjena božja beseda, katere ni dovoljeno spreminjati; liturgični teksti so jim bili spoštovana svetinja. Zato se stsl. prevod evangelijev in prvotni prevod liturgije odlikuje tako po točnosti kakor po svobodi. V tem stsl. prevod presega vse stare prevode, Italo, Vulgato i. dr.

Svobodno prevajanje (zgor op. 1) se posebno očitno in bistro kaže v raznoličnem prevodu istih grških izrazov glede na različni kontekst, n. pr. *αἴρω, βάλλω, ἐκβάλλω*. Glagol *ballō, ekballō* se prevaja izredno tankočutno v duhu slovanskega jezika s približno 20 različnimi izrazi, kakor zahteva zveza in smisel. V tem se niti najboljši novejši prevajalci ne morejo meriti s stsl. prevodom.

Mt. 5, 9 *makarioi eirēnopoioi* (pacifici) je prevedeno svobodno in točno po smislu: *blaženy s̄mirjajōštei*; tako je ostalo do 14. stoletja, ko je bil uveden sedanji cksl. prevod *bl. mirotvorci*.

Mnogo rabljeni slovanski dogmatični in bogoslužni pridevnik *pravoslaven* se je prvotno glasil *pravovêrvnъ*, kakor stoji v glagolskem Sinajskem evhologiju in v starejših liturgičnih tekstih. Šele v 14. stoletju so prvotni pravilni prevod nadomestili s pridevnikom *pravoslaven*, suženjsko po grškem *orthodoxos* (doxa — slava).

Zelo dosledno se rabi stsl. dual, dasi ga grški biblični tekst ne pozna. Velika samostojnost in svoboda se kaže v rabi slovanskega svojilnega dativa, v slovanski dvojni negaciji, v genitivu po negaciji, v slovanski pridevniški zvezi namesto grškega substantiva z genitivom i. dr.

Po primerjanju stsl. rokopisov je razvidno, da se je prvotni Konstantinov prevod odlikoval v svobodnem izražanju po smislu in duhu slovanskega jezika. Nekatere svobodne prevode so popravili (ali pokvarili) že v prvih desetletjih, ko so evangelistar (evangeljske perikope za nedelje in praznike) dopolnili s prevodom celega evangeljskega teksta; še več so premenili v desetem in v naslednjih stoletjih. Svobodno prevedena mesta so slavistom merilo za starost stsl. rokopisov in njih rokopisnih predlog. Največ jih je ohranjenih v As rokopisu, kar svedoči, da je najbližje prvotnemu stsl. evangelistarju.

Navesti hočem nekoliko svobodnih prevodov, ohranjenih deloma samo v As, deloma pa so prešli še v druge rokopise. Nekatere svobodne prevode smatra Črnčič za pomote, ker je premalo pazil na smisel in dikcijo.

L. 2, Jan 1, 20 *i povêda*; pravilno bi bilo *i ispovêdê*. Verjetno je, da je tu pisna pomota (lapsus), a zaeno je mogoče to smatrati za svoboden prehod, govorniško lepši nego samo po sebi pravilno ponavljanje oblike *ispovêda* — *ispovêdê*.

L. 3, Lk 24, 21 *nadъ vsêmi* (*i* je zapisan nejasno; morda je bilo: *nadъ vsêmi*). Drugi rokopisi imajo: *nadъ vsêmi simi*, po grškem: *syn pâsi tutois*. Črnčič smatra As lekcijo za pomoto, a mogli bi jo tolmačiti kot svoboden prevod. *Nadъ vsêmi* (*vsêmi*) izraža vse, kar znači grški izvornik. Vsekako je *nad* svoboden prevod grškega *syn* — s.

L. 3, Lk 24, 27 *sъkazaše ima knjigy, êže bêaho o nemъ⁷ pisana*. Doslovni latinski prevod Vulgate: *interpretebatur illis in omnibus scripturis, quae de ipso erant*. Stsl. rokopisi (razen As) doslovno po grškem: *въ vsêhъ knjigahъ, jaže bêahъ o nemъ*. Stsl. As tekst je tukaj izpustil *vse* (knjigy), a jako primerno svobodno dodal: *pisana*.

L. 3, Lk 24, 34 As, Os, Ma: *hristosъ* namesto *gospodb*. Hristosъ je krepkejši izraz.

L. 4, Jan 1, 50 *bolša (sihъ) uzbrîši*. As je izpustil *sihъ*, ki je utemeljeno v vseh grških rokopisih, a As tekst je krepk in jasen.

L. 5, Jan 3, 3 As in Os: *i otъvêštavъ*. Zo, Ma i. dr. imajo *otъvêšta* točno po grškem aoristu. V As se ta particip pf. jako često ponavlja za 3. osebo običajnega grškega aorista, nekolikokrat brez dodanega

⁷ Pravilno bi bilo: *bêahъ o njemъ*...

i, a često s skoraj pretiranim i ali že: l. 6, Jan 3, 28 *otv. že*; enako l. 13, Jan 6, 43; l. 16, Jan 7, 16; Jan 7, 20; l. 19, Jan 4, 13. Analogno *razgnêvav̄o že se* (l. 70, Lk 15, 28) namesto: *razgnêva že se i . . .* To izredno posebnost As izrečno naglaša Horálek.⁸ Stsl. knjižni jezik v participijih odločno tekmuje z grškim.

L. 6, Jan 2, 19, 20 *sbzižd̄o (s̄ozbda se), sbziždeši*. Drugi po grškem (egeir̄o) *v̄ozdvign̄o, v̄ozdvigneši*, da tako razlikujejo *s̄ozbdati* za grško *οἰκοδομέω* Jan 2, 19 (enkrat) in l. 98, Mt 26, 61 ter l. 102, Mt 27, 40. As pa vsa ta mesta prevaja po smislu z istim glagolom *s̄ozbdati*.

L. 19, Jan 4, 22 As in Ni: *egože v̄em̄o*. Drugi po grškem: *eže v̄em̄o*.

L. 21, Jan 8, 52 jako primerno svobodno: *ašte slovo moe s̄obljudete, ne imate . . .* Drugi po grškem: *ašte k̄to s̄obljudet̄o, ne imat̄o*.

L. 27, Jan 12, 30 *naroda radi*, preveč svobodno, netočno namesto: *vas̄o radi*.

L. 28, Lk 24, 53 *hvalešte boga i blagoslovešte gospoda* — jako svobodno, efektno. Drugi po grškem: *hvalešte i blagoslovešte boga*. A grški tekst ima tu tri variante: v drugi je izpuščeno *αἰνοῦντες και* (hvalešte i), v tretji izpuščeno *εὐλογοῦντες* (blagoslovešte).

L. 32, Jan 8, 12 *život̄o v̄êčbn̄yj* — kontekst zahteva: *sv̄et̄o život̄bn̄yj (žizni)*, kakor imajo drugi stsl. rokopisi.

L. 34/5. Mt 7, 3—5 je v As tankočutno prevedeno in samostojno stilizirano. Svojevstvena grška konstrukcija *τὸ κάρφος τὸ ἐν ὀφθαλμῷ* je prevedena: *sočec̄o v̄o očesi*. Naslednje *τὴν δὲ ἐν σῶ ὀφθαλμῷ δοκόν* bi se doslovno moralo prevesti: *br̄ovna (gen. po negaciji) v̄o očesi*. A v vseh stsl. rokopisih je prevedeno: *br̄ovna eže est̄o v̄o očesi* — po pravilnem jezikoslovnem čutu, ker je *br̄ovno* pač veliko in zelo naglašeno, kakor je na paralelnem mestu Lk 6, 41 izraženo tudi v grškem tekstu: *τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν . . .* Še večja tankočutnost je, da se v As za licemerno oko rabi krajša groba oblika: *v̄o oc̄ê tvoem̄o* — posebno trda je oblika *iz̄o oka tvoego* (Mt 7, 5). Oblika *v̄o oc̄ê* je prešla tudi v druge stsl. rokopise; v ruskem službenem ksl. tekstu je ta oblika tu trikrat ponovljena. A v nobenem rokopisu ni ohranjena trda oblika *oka*, izjemno tankočutna stilizacija prvotnega Konstantinovega prevoda. Nikakor ni verjetno, da bi bil *oka* premišljeno postavil kak poznejši prepisovalec, še manj se more to smatrati za lapsus.

L. 35, Mt 4, 18 se As odlikuje po svobodnem prevodu *lovca (dual)* namesto *rybarja (ἀλιεῖς)* v Zo, Ma in kasnejših rokopisih. Ista

⁸ Horálek (zgor op. 2), str. 56.

oblika je ohranjena v Os; Sa pa ima *rybamъ lovьca*. Horálek meni, da je oblika As prvotnejša.⁹ A verjetneje je, da je *rybamъ lovьca* prvotnejše, ker je lepše, vredno genialnega Konstantina. *Rybamъ lovьca* — *člověkomъ lovьca* je vzorna stilistika, efektna retorika. V naslednjem verzu Mt 4, 19 namreč izjavlja Kristus, da hoče oba (rybarja) *сътворити ѡλιεις чловěkomъ*. V doslovnem prevodu bi moralo biti na obeh mestih prevedeno *rybarja*. A zveza *rybarja člověkomъ* je bila slovanskemu čutu tako tuja, da ni ohranjena v nobenem stsl. rokopisu.¹⁰ Avtor prvotnega Assemanijevega teksta (matica) si je pomagal na izviren način; dovolil si je svobodni prevod, da je mogel posnemati grško besedno figuro in živo biblično govoric. V obeh stavkih (Mt 4, 18 in 19) je grški izraz prevel svobodno z *lovьca*, a ne *rybarja*. Po vsem tem smemo trditi, da obe varianti spadata v najstarejšo dobo stsl. knjige, kakor domnevamo tudi o variantah *na semь Petrě* — *na semь kamene*. O tem v posebni razpravi.

Prvotni stsl. prevod evangelistarja skoraj razsipno uporablja stsl. bogastvo participov, često celò za grški indikativ, n. pr. *отъвѣставъ*, kakor sem omenil zgor (k l. 5). Obratno pa je tu ali tam grški particip zelo primerno in blagglasno razvezan v relativni stavki. N. pr. l. 35 Mt 7, 26 As *iže slyšitъ*; drugi po grškem *slyšęi*. Tako je ohranjen paralelizem z Mt 7, 24, kjer je tudi v grškem relativna konstrukcija (*δοτις ακουει*). V Mt 10, 37 — 41 je kar na kupu osem grških participov. Sa prevaja vse s participi. As (l. 39) prevaja štiri s participi, štiri pa razveže v relativne stavke, kar daje neko prijetno gladko dikcijo. Zo, Vajsov rekonstruirani in sedanji cksl. službeni tekst ima tri participe. Razlika med Sa in As namiguje, da so bili na tem mestu že najstarejši uredniki neodločni, a nedvomno je prvotni Konstantinov pečat vtisnjen svobodnejši in lepši As dikciji, kakor trdi Horálek.¹¹

L. 36, Mt 8, 4: *darъ, eže povelē Mosii*; drugi: *iže*.

L. 36, Mt 6, 27: priložiti *tělesi* svoemu lakotъ edinъ. *Tělesi* je premišljeno svoboden prevod grškega *ήλικια*, ki pomeni v prvi vrsti

⁹ Horálek 34; *rybamъ lovьca* naj bi bilo nastalo vplivom variante *rybarja*.

¹⁰ Samo Ni ima v Mk 1, 17 *rybara člověkomъ*. Tako stoji v obeh prepisih Ni (v enem je lapsus *rěbara*); verjetno je, da je bilo enako v glagolski predlogi Ni rokopisa. Torej bi bila poleg dveh variant Mt 4, 18 (*rybarja* — *lovьca*) še posebna varianta Mk 1, 17 (*rybarja člověkomъ*), ki pa je ostala popolnoma osamljena. Osamljena varijanta se je mogla tako izjemno pojaviti, ker Mk 1, 17 ni v evangelistarjih; v Mt 4, 19 pa ima tudi Ni *lovьca človekomъ*, soglasno s stsl. evangelistarji ter s Zo, Ma in s tradicionalnim službenim cerkvenoslovanskim tekstom.

¹¹ Savina knjiga često popravlja prvotne svobodne prevode; posebno doslovno prevaja okornejše grške participe v nasprotju z As in dr. Horálek 48 s.

starost (aetas), a tudi *telesno postavo* (stas, statura). *Têlo* (*têlesi*) imajo vsi stsl. rokopisi, poznejši cksl. rokopisi pa *vozzrastō* (aetas). Sírski prevod ima tu smisel *statura*. Mogoč je vpliv sírskega prevoda? Enako Lk 2, 52 (As l. 137); tu ima Vulgata *aetas*.

L. 37, Mt 8, 9 imajo vsi stsl. rokopisi konkretno *podō vladýkojō*, v duhu slovanskega jezika za grško abstraktno *ὀπὸ ἐξουσίαν* — sub potestate; na paralelnem mestu Lk 7, 8 (l. 54) pa *podō vlastely* za isti grški izraz. Oboje se med seboj dopolnjuje, da je v vsem obsegu izrečen smisel grškega teoretičnega pravnega izražanja. Ta prevod je bil nedvomno že v prvotnem stsl. evangelistarju.

L. 37, Mt 8, 8 govori stotnik: *da vō domō moi vōnideši*. Vsi drugi imajo po grškem: *podō krovō moi*. Enako ima As l. 54, Lk 7, 6. Svobodni prevod *dom moj* je jasen in dober, a je ostal osamljen. As Lk 7, 6 in soglasje drugih stsl. evangelistarjev kaže, da se prvi stsl. prevajalci niso mogli trdno odločiti za *dom moj*, ker ni tako orientalsko živahen kakor *pod krov moj*.

L. 39, Mt 9, 4 As in Sa: *pomyšlêete*, da se ohrani paralelizem s *pomyšlenija*, kakor v grškem originalu; drugi: *myslite*.

L. 41, Mt 14, 15 As, Ma in Zo: *vō bližbnějē gradý* (Ma in Zo: gradbce). Tako imajo redki grški rokopisi, vzeto iz Mk 6, 36 (a evangelistarji nimajo tega Markovega mesta). Drugi po večini grških rokopisov: *okrbstōnjējē*.

L. 41, Mt 15, As, Zo, Ma: *otō kōdu vōzōmemō ... hlēby*. Os po grškem: *otō kōdu namō hlēby*.

L. 44, Mt 18, 32 *dlōgō tvoi* — v grškem pa *ὀφειλήν ἐκείνην*. Svobodni stsl. prevod je iz evangelistarjev prešel v skoraj vse stsl. rokopise. Službeni cksl. tekst ima po grškem *onō* (namesto *tvoi*); Vajs je rekonstruiral *tō*.

L. 46, Mt 21, 34 As in Sa: *egda že pride vrême*. Os, Ma, Zo, Ni po grškem: *egda že približi sē vrême*.

L. 47, Mt 22, 8 *braci ugotovani sōtō*; drugi: *brakō gotovō jestō*. Svobodni As prevod (ugotovani) je boljši; enako l. 62 *ugotovana sōtō*, drugi: *gotova* (Lk 14, 17).

L. 48, Mt 24, 6 *vidite, nō ne užasaite sē*. Drugi po grškem brez *nō*.

L. 61, Lk 12, 34 *srdca vaša* (pl), skoraj vsi drugi sg. po grškem: *srdbce vaše*. Enako l. 75, Mk 3, 5 As in Sa *srdbcb ihō*; a Mt 6, 21 (l. 74) *srdbce vaše*. Analogno l. 83, Mt 24, 17 As in Sa: *ize na krovêhō*, drugi po grškem: *na krovê*.¹²

¹² Horálek 27 s.

L. 64, Lk 18, 24 As, Sa, Os: krepko svobodno: *neudobz* ... *vzniti*; drugi po grškem: *v̄nidoť*.

L. 68, Lk 19, 14 svobodno, skoraj površno: *ne hotéahq*, vzeto iz druge polovice iste vrste; drugi doslovno po izvorniku: *nenavidéahq*.

L. 69, Lk 15, 12 As, Ni: *menōši* (Ni: *manbi*) *synz* — svobodno in jasno. Sa, Zo netočno in dvoumno: *m̄nii synz eju*.¹³ Večina (Vajs) po grškem: *m̄nii eju*; Ma *junēi eju*, službeni cksl. tekst: *junēišii jeju*.

L. 73, Mt 6, 1 (milostynę vašę) ne tvorite — svobodno, gladko, efektno; enako Sa. Drugi po grškem: *ne tvoriti*. V. 2 (egda ubo) *tvorite milostynjz, ne v̄strǒbite* — svobodno, krepko. Drugi po grškem: *tvoriši, ne v̄strǒbi* (Sa: ne v̄zglasl). V. 9 *sice že*; drugi: *tako ubo*.

L. 74, Mt 6, 19—20 *ne s̄krivaite sebē s̄krovišt̄ ... s̄kryvaite ... s̄krovišta*. Prekrasno svobodno, da se posnema grška besedna figura *θησαυρίζετε θησαυρούς*. To je prešlo v vse stsl. in cksl. rokopise. Ruski prevod: *ne sobirajte sokrovišč*.

L. 75, Mk 1, 38 (na se bo) *prid* — primerno, svobodno. Sa in vsi drugi po grškem: *izidz*.

L. 82, Jan 12, 18 *sicevo* (znamenie) — jako primerno svobodno. Zo *znamenie* (brez dodatka, brez zaimka). Sa in drugi: *se znamenie* — grško *τὸ σημεῖον*.

L. 90, Mt 26, 42 As in Sa: *ašte ne v̄zmožbno estz čaši sei da mimo idetz* (Sa: *mimo iti*) — svobodno po smislu. Drugi doslovno po grškem: *ašte ne v̄zmožetz čaša si mimo iti*.

L. 91, Mt 26, 65 *trēbueete* — svobodno, živo govorniško. Drugi po grškem: *trēbuemz*. — Mt 62, 67 *emu lice*; drugi *lice ego*.

L. 101, Mt 27, 32 *da ponesetz* — svobodno v duhu slovanskega jezika. Drugi: *ponesti*.

L. 123, Mt 13, 48 dobro svobodno: *na suho*; vsi drugi: *na kraj* — grško: *epi aigialon* — na obrežje, obalo.

L. 142, Lk 2, 25 *bogočbstivz (eulabēs)* svoboden prevod, lepši nego *čbstivz* ali *blagočbstivz*. Horálek (str. 44.) tu nima prav. Bogočbstivz je prevod grškega *theosebēs*, a uporaben tudi za grško *eulabēs*.

L. 145, Mt 20, 10 As in Sa: *prišedzšei prōvēe*. Drugi po grškem: *p. prōvii*.

¹³ Zdi se, da je prvotna svobodnejša oblika ohranjena v As in Ni. V redkih grških rokopisih je izpuščeno *autōn*, a nikjer ni namesto izpuščene besede dodan izraz *sin*. Le v sirskem prevodu (Pešita) je dodano: *sin*. S tem je namignjena možnost, da je Konstantin poznal in uporabljal sirski prevod, a dokazano še ni.

L. 149, Lk 1, 14 *bođetv radostv tebê veliê* (velija) — svobodni prevod zadene izvirkov smisel. A verjetno je, da je to po pisarjevi nepazljivosti za doslovno: *radostv i veselie*, kakor imajo vsi drugi rokopisi.

V vrsto svobodnih prevodov spada izredno svobodno *na semv Petrê* (l. 151, Mt 16, 18), kakor sem pokazal v posebni razpravi. Kot paralelno mesto za grško *petra* — *kamenb* se običajno navaja Mt 7, 24. 25 (hramina na kamene). A značilnejše je Mt 27, 60 (Mk 15, 46; Lk 23, 53), kjer se v grškem jasno razlikuje *petra* in *lithos*, a se v stsl. oboje prevaja s *kamen*. Relativno siromaštvo stsl. slovarja ne razlikuje skale (*petra*) in kamna (*lithos*, *petros*); mladi stsl. knjižni jezik se pač ni mogel meriti z grškim.

Mnogi izjemno svobodni prevodi so ohranjeni samo v As, nekateri tudi v Sa, Os in Ni, zmernejši svobodni prevodi pa so prešli v vse stsl. rokopise in v poznejši cksl. tekst.¹⁴

EVANGELJSKA HARMONIJA

Evangelije so napisali štirje pisci — evangelisti, ki se deloma vzajemno dopolnjujejo, deloma pa pripovedujejo iste dogodke s skoraj enakimi ali malo različnimi besedami. Zato so že v prvih krščanskih stoletjih bodisi preišljeno bodisi mehanično spajali in prepletali tekste raznih evangelistov. Tatian je že v 2. stoletju sestavil mnogo rabljeno sirsko evangeljsko harmonijo. Prepisovalci evangeljskih rokopisov so evangeljske tekste znali bolj ali manj na pamet ter so pri prepisovanju nehote vpletali besede ali stavke iz drugih evangelistov, ali pa prejšnje in poznejše stavke (besede) istega evangelista. Sledovi takega harmonističnega sestavljanja se kažejo že v najstarejših grških rokopisih, posebno v Lukianovi (carigrajski, Koinê) recenziji.

Pri bogoslužnem čitanju evangeljskih perikop je za pravilno umevanje dobro služilo, če se je v pojasnilo dodal ali uporabil tekst drugih evangelistov. V dolgem bogoslužju Velikega tedna so se zapored čitali razni evangelisti o istih dogodkih; ali pa so v obširno čitanje enega evangelista vpleli nekoliko značilnih stavkov iz drugega, ne da bi to izrečno povedali. Po takem vpletanju skritih citatov (*citatio implicita*) se posebno odlikuje As evangelistar, kakor bomo videli. Obilno in skrito harmonistično prepletanje v As je

¹⁴ Nekoliko drugih svobodnih prevodov As je zbral J. Vajs, Najstariji hrvatskoglagolski misal (Zagreb 1948), str. 92—102.

razumljivo že od tod, ker je bil prvi stsl. evangelistar (vsaj v glav-
nem) sestavljen v Carigradu pred odhodom v Rastislavovo državo.
A takrat ni bilo dovolj časa za točno razlikovanje in revizijo. Večja
točnost je bila mogoča in potrebna potem, ko je bil l. 864—880 pre-
veden in revidiran celotni tekst vseh evangelijev (tetraeuangelion).

L. 3, Lk 24, 26 dodano: (postradati) *i vōskrōsnōti otō mrōtvuyih*
(i vrniti vō slavō). Vzeto je iz Mt 16, 21 (Mk 8, 31) in jako poživlja
dikcijo.

L. 5, Jan 3, 8 *vsēko roždenoe* — ponovljeno iz v. 6 (dvakrat).
Po grškem pravilno: *vsēkō roždenyi*.

L. 15, Jan 6, 65 je svobodno dodano biblično *sō vyše* (ot otcā
moego).

As zamenjava biblične božje in Kristove pridevke (epitheta):
l. 15, Jan 6, 69 (boga) *vyšbnēago* namesto *živaago*. L. 56, Lk 8, 28
pa obratno b. *živaago* namesto *vyšbnēago*; verjetno je, da je to pi-
sarjeva pomota.

L. 11, Mk 15, 46 (grob) *isēčenō vō kamene*, a grški Markov
tekst: *ek pétras*, Mt 27, 60 pa *ēv tēi pétrōi*. Vsi stsl. rokopisi pre-
vajajo Mk 15, 46 po grškem Mt 27, 60, enako kakor As. Evangelist
Marko namreč ni dober stilist in njegovo *ek pétras* tudi grško ni
gladko; sicer pa slovansko *isēčenō* dovolj nadomešča grško izražanje.

L. 17, Jan 8, 12 *svētō vēčbnyi* (pravilno: životnyi); l. 32 pa na
istem mestu (Jan 8, 12): *životō vēčbnyi*, pač površno (vzeto iz Jan
6, 40. 47. 54 i. dr.).

L. 22, Jan 6, 11 o pomnoženju hlebov in rib ima evangelist: *dastō*
vōzlezēštiiimō. Mt. 14, 19 (l. 41): *dastō učenikomō, učenicī že naro-*
domō. Mt 15, 36 (l. 41): *dastō učenikomō svoimō, a učenicī naro-*
domō (Zo učenicī že). Mt 14, 19 in 15, 36 je podrobno in jasno histo-
rično pripovedovanje. Zato je As to sprejel v Jan 6, 11 in tam za-
pisal: *dastō učenikomō, a učenicī narodomō*. Zelo značilen primer
As evangeljske harmonije.

L. 45, Mt 19, 17 *vō životō vēčbnyi vōniti*; enako Os. Drugi po
grškem brez *vēčbnyi*.

L. 53, Lk 8, 8 je v As in Sa izpuščena druga polovica vrste in
prenesena na konec perikope (Lk 8, 15, l. 54)¹⁵ *si* (Sa in Zo se) *gla-*
golē vōzglasi: imējēi uši slyšati da slyšitō (podobno Mt 13, 9 in Mk
4, 9. 22). Isti izrek je v As, Sa, Os dodan na koncu perikop Lk 12,
21 (l. 60), Lk 21, 4 (l. 68), Lk 19, 26 (samo As l. 69); ta uporaba ži-
vahnega evangeljskega izreka je povzeta po grških evangelistarjih.¹⁶

¹⁵ Po vzoru zelo redkih grških rokopisov.

¹⁶ Soden II, str. XXII.

L. 70, Lk 15, 21 je v As in Sa po vzoru redkih grških H rokopisov ponovljeno iz v. 19: *sътвори мję ёко edinogo otъ naemъnikъ tvoiъ*.

L. 73, Mt 6, 12. 13 zaključni del molitve *Oče naš* je v sedanjem As predelan po Lk 11, 4 (te perikope ni v evangelistarju). Vajs meni, da je bil v prvotnem stsl. evangelistarju točen prevod po Matejevem grškem tekstu in da je bila predloga As rokopisa šele kasneje predelana (po Lk 11, 4).¹⁷

L. 130, Lk 10, 16 — 24 je na koncu perikope dodano kontekstu malo primerno: *mnozi bo sѣtъ zъvani, malo že izъbranyihъ* — iz Mt 20, 16 in 22, 14 — pač po vzoru nekaterih grških evangelistarjev.

Poseben način evangeljske harmonije je uporabljen v dolgih evangeljskih perikopah Velikega tedna. Po Mt 26, 39 sta brez pripombe vrinjeni dve vrsti Lk 22, 43. 44 (l. 90) o Kristovem krvavem znoju na Oljski gori. Enako je v Sa. Po Mt 27, 43 je vrinjeno iz Lk 23, 39 — 43 (l. 107) o dveh razbojnikih ob Kristovem križu. Vrsta Mt 27, 44 je izpuščena, ker po besedah ni dovolj soglasna z Lk 23, 39 — 42. V Savinem evangelistarju je to jasneje in pregledneje urejeno. Vrsta Mt 27, 44 je tam ohranjena in potem še nepretrgano vse do 54. vrste. Za tem pa z izrečno pripombo sledi obširnejše vsa zgodba o dveh razbojnikih iz Lk 23, 32—40 (a ne samo 39—42 kakor v As). Za Mt 27, 54 so uvrščene vrste Jan 19, 31—37. Za tem sledi Mt 27, 55—61. Iz tega vidimo, da je v As ohranjena prvotna skrita (implicita) evangeljska harmonija. V poznejših desetletjih pa so evangeljske perikope bolj pregledno razvrstili in jasneje razlikovali. Skrito evangeljsko harmonijo je nadomestilo zaporedno čitanje perikop raznih evangelistov, kakor se že v As (in drugih evangelistarjih) na Veliko nedeljo zapored in ločeno čitajo perikope vseh štirih evangelistov o Kristovem vstajenju (v As l. 155—158).

DODATKI

Od dodatkov, vzetih iz raznih evangeljskih mest, je treba razlikovati take, ki so svobodno dodani radi jasnosti, stilistične uglajenosti ali govorniške efektnosti. Za historično oceno stsl. teksta so posebno važna drobna dopolnila in pojasnila, ki imajo namen osvetliti smisel. Pravilna drobna dopolnila in pojasnila so karakterističen

¹⁷ J. Vajs v *Byzantinoslavica* I (1929), str. 5; V (1933/34), str. 115. Verjetno je, da je harmonistična predelava te glavne krščanske molitve delo Klimenta Slovanskega in njegove šole.

znak prevodne tehnike in umetnosti genialnega Konstantina, svedočanstvo za nepokvarjeni prvotni stsl. evangeljski tekst.¹⁸

Zelo često se dodeva veznik *i* ali *že*; veznik *že* se često nadomešča z *i* ali *a*, redkeje pa veznik *i* z *že*. Večkrat je primerno dodano *ubo*, *bo*; redkeje je dodano ali izpuščeno *êko* (jako). Podobne stilistične variante srečujemo tudi v drugih stsl. in cksl. rokopisih, a v As so posebno obilne in često primerne, znak prvotnega premišljeno svobodnega prevoda. Razumljivo je, da so prepisovalci prvotni tekst pokvarili vprav v uporabi drobnih veznikov. Podrobno raziskovanje teh drobnih dodatkov bi bilo preobširno in ne redko dvomljivo. Poglejmo druge dodatke, ki jih ima samo As, ali pa jih imajo le redki rokopisi.

L. 18, Jan 8, 35 k *syn̄ prêbyvaet̄* je radi jasnosti dodano (kakor v zelo redkih grških I rokopisih) *v̄z domu*; s tem je izključena dvoumnost.

L. 22, Jan 6, 7 je v As, Ni² k *kož̄do* primerno dodano *ih̄*, kakor je v redkih grških rokopisih.

L. 59, Lk 10, 27 (*v̄zljubiši* gospoda boga ...) *i ot vsego pomyšleniê tvoego* — je dodano: *ljubi i*. Dodatek ni potreben, a za jasnejšo dikcijo dolge periode je koristen.

L. 64, Lk 14, 11 k *sbmêrêjêi sê* je v efektno podkrepitev dodano *sam̄*.

L. 75, Mk 1, 40 v As, Ni je k besedam *êko ašte hošteši* dodan nagovor *gospodi* kakor v redkih grških rokopisih (H, I). Podobno je isti nagovor (a brez opore v grških rokopisih) dodan na l. 127, Mt 13, 36; v naslednji vrsti pa: *gospodb*.

L. 90, Mt 26, 41 As in Os: *duh̄ bo est̄ b̄zdr̄*. Drugi po grškem brez *est̄*.

L. 117, Jan 3, 16 v As, Ni dodano *v̄z vesb mir̄*, kakor imajo redki grški rokopisi palestinske recenzije, a na l. 8 ni tega dodatka, Sa netočno: *dal̄ esi v̄z mir̄*.

L. 127, Mt 10, 1 je dodano *v̄z ljudeh̄*, kakor imajo nekateri grški rokopisi H recenzije.

L. 143, Lk 2, 31 je zmotno dodano (*v̄sbêh̄* ljudii) *tvoih̄*. V *v̄sbêh̄ ljudeh̄* so obseženi poganski narodi in Izraelci; torej se ne sme dodati *tvojih*. V naslednji vrsti je izrečno povedano, da so samo Izraelci narod božji (*tvoj*). V v. 37 je primerno dodano (*rabotajōšti*) *gospodevi*. Sa, Zo i. dr. imajo tu glagol *služêšti*, ki more značiti službo božjo (službo Bogu) in ne potrebuje dodatka *gospodevi*.

L. 148, Lk 4, 23 je neprikladno dodano: *i rêšê emu*.

¹⁸ Horálek 46—48, 104, 112 i. dr.

L. 157, Jan 20, 10 je za besedami *idete že paky kž sebê* dodano *divęšta sę* po analogiji Lk 24, 12 (Peter): *ide vž sebê divę sę byvžšumu*. Ta dodatek bi po dikciji in vsebini mogli šteti v vrsto evangeljskih harmonij. Obratno smemo mnoge evangeljske harmonije šteti tudi med dodatke, n. pr. *životž vččbnji* l. 45, Mt 19, 17 i. dr.

Pojasnilni dodatki so običajni v vseh prevodih, celo v kritičnih modernih. A dodatki As rokopisa so izjemno svojevrstni. Nekoliko pomembnih dodatkov sem navedel v poglavju o evangeljski harmoniji.

IZPUŠČENO

Pri vsakem prepisovanju se ta ali ona beseda, del stavka ali cel stavek prezre in izpusti. Iz konteksta in smisla pa se more razabrati, da je kaj preišljeno izpuščeno. Pisar As glagolskega rokopisa je mnogokaj izpustil po nepazljivosti, nekaj pa preišljeno, da se ohrani gladki tok govora in poživi dikcija.

Često so izpuščeni kratki vezniki *ī, že, bo, ubo, jako* i. dr. bodisi po nepazljivosti, bodisi preišljeno. Takšno svobodo dikcije si As dovoljuje posebno v preprostih pripovednih perikopah, manj pa v težkih dogmatičnih tekstih.

L. 4, Jan 1, 39 (40) *prideta, vidita* stilistično ni slabo. Zo in drugi: *prideta i vidita*. V perikopi o svatbi v Kani Galilejski (Jan 2, 1—11, l. 7/8) je *i* izpuščeno v začetku 4. in 8. vrste. Podobno l. 12, Mk 16, 2; l. 41, Mt 15, 34; l. 66 Lk 19, 2 i. dr. To je nekako epsko pripovedovanje.

Že (ožv) je izpuščeno l. 16, Jan 7, 6 i. dr. *Paki* je dvakrat izpuščeno l. 23, Jan 10, 18. 19. L. 33, Mt 5, 42 je ispuščeno *otž tebe*. L. 40, Mt 9, 32 izpuščeno *kž nemu*. Velikokrat je izpuščeno *moi, tvoi, emu* (l. 31, Jan 21, 23 i. dr.). Vse to brez škode za pravilni smisel in gladko dikcijo. Podobne stilistične variante srečujemo tudi v redkih grških rokopisih; morebiti je ta ali ona varianta posneta po grškem tekstu, a nekatere so nedvomno samostojne.

Poglejmo daljše in stvarne variante izpuščenih besed in stavkov.

Že na 1. strani As je v globokem prologu Jan 1, 10. 11 izpuščena skupno ena vrsta: 10. *vž mirê bē, i mirž tēmb bystž, i vesb mirž ego* (ne pozna, 11. *vž svoja pride, i svoi ego) ne prijētž*. V oklepaju obseženo je As izpustil, a zaključni *ne prijētž* je pravilno prilagodil svojemu posebnemu kontekstu. Iz tega vidimo, da to ni slučajen lapsus, temveč preišljeno prilagojeno kontekstu. Zo in Os imata (svoji ego ne) *prijēšę*. Sa in Ma nimata te perikope. Težko je mogoče,

da bi to, kar je izpuštil As, bilo izpuščeno v prvotnem evangelistarju. A lekcija As je za dikcijo zelo značilna. Izpuščene besede res nekoliko motijo efektno dikcijo in gladki tok govora; *vъ mirê bê — i mirъ ego ne prijêťъ* — je močno efektno. Mogoče je, da je kdaj tako govoril veliki govornik in odlični hierarh Kliment Ohridski, znan po popularnih govorih; iz njegovega govora se je ta lekcija vcepila v spomin njegovih učencev in bila po spominu zapisana v As rokopis.

L. 10, Jan 5, 36 je vsa vrsta netočno prepisana; (*dêla*) *bo êže dastъ mbnê otcb, da* — je netočno izpuščeno. Očitno zmotno je izpuščena prva polovica Jan 6, 2 (l. 10): *i po njemb že idêaše narodъ mъnogъ*. Ostala polovica sama za sebe nima pravega smisla.

L. 14, Jan 5, 4 je v As in Zo izpuščeno: *jacêmb že nedogomb odrbžimъ byvaase*. Smisel nič ne trpi; dikcija je še bolj gladka in efektna. Cela ta vrsta je v grškem izvirniku zelo sporna. Lekcija As in Zo zasluži pažnjo biblicistov.

L. 36, Mt 6, 30 je brez škode izpuščeno *selbnoe* (*sêno*); samo *sêno* je skoraj krepkejše.

L. 38, Mt 9, 18 je izpuščeno samo ono, kar je pravzaprav nepotrebno in moti gladko dikcijo: *nynê (umrêťъ) ... na njô (ep' autên)*. *Arti* (*nynê*) je izpuščeno v zelo redkih grških rokopisih, *ep' autên* pa v starem sirskega prevodu.¹⁹

L. 39, Mt 9, 7 je v As, Zo in Sa (ne pa v Ni) izpuščena cela, za smisel nepotrebna vrsta (*i vъstavъ ide vъ domъ svoi*). Verjetno je, da je bila ta vrsta izpuščena že v prvotnem stsl. evangelistarju, kar sta Vajs in Horálek prezrla. Izpuščena vrsta Mt 9, 7 se v drugačni stilizaciji ponavlja na paralelnih mestih Mk 2, 11. 12 in Lk 5, 25; a tam se manj čuti, da je nepotrebna. Vendar je v As l. 76, Mk 2 manj gladko izpuščena druga polovica 11. in prva polovica 12. vrste, a Zo in Sa tam nista nič izpustila. V Lk 5 pa niti As (l. 51) ni izpustil paralelne v. 25.

L. 93 (in l. 29), Jan 14, 3 je v As in Sa izpuščena prva polovica 3. vrste: *i ašte idô i ugotovajô mêsto vamъ*. Skrajšana vrsta se začenja: *paky pridô i*. Izpuščeni stavek nič ne moti smisla, ker je ista misel jasno povedana že v drugi vrsti. Pač pa oni izpuščeni stavek v kontekstu nekoliko moti smisel in gladko dikcijo. Zato je delal težave tudi redaktorjem grškega teksta; nastale so različne nejasne varijante, ki motijo smisel. Ko so evangeljske perikope dopolnjevali in sestavljali stsl. prevod četeroevangelija, so to mesto dopolnili po

¹⁹ Mogoče je, da je bilo isto izpuščeno v kakšnem danes neznanem grškem rokopisu. Odvisnost od sirskega (ali grškega) rokopisa tu ni dokazana (gl. zgor op. 13).

grškem tekstu, a niso mogli pogoditi pravega smisla. V Ma in Zo je stsl. tekst nekoliko pokvarjen in radi tega nerazumljiv; pomagati so si hoteli s tem, da so namesto pravičnega *ašte* postavili *ešte*. Nikoljski rokopis pa ima vse pravilno: *i ašte idu, i ugotovaju mēsto vamb, paki pridu i...* Po primerjanju stsl. rokopisov upravičeno sklepamo, da je v As in Sa tu ohranjen tekst prvotnega stsl. evangelistarja, svobodno in neodvisno od grških variant; v Ni pa je pravilni tekst prvotnega stsl. četveroevangelija, ki je bil prepisovalcem težko razumljiv in že v Zo in Ma pokvarjen. Zdi se, da to mesto svedoči, da je Zo nekoliko starejši nego Ma in da je Ni zelo točno ohranil prvotni tekst stsl. četveroevangelija.

Naslednja vrsta Jan 14, 4 je zanimiva z druge strani. V As, Sa in Zo se glasi: *I êmože (jamože) azъ idq, vēste pqtъ*. To soglaša z najboljšimi grškimi rokopisi in z grškim tekstom sedanje biblične kritike. Kasnejši grški rokopisi, sedanji grški in cerkvenoslovanski službeni tekst, latinska Vulgata ter stsl. Os in Ma pa imajo: *I jamože azъ idq vēste, i pqtъ vēste*.

L. 95, Jan 15, 10 je v As in Sa izpuščena prva polovica vrste (*ašte* zapovēdi moje sъbljudete, prêbqdete vъ ljubъvi moei) in s tem pokvarjen smisel konteksta. Mogoči sta dve hipotezi. Verjetno je, da je bilo to izpuščeno že v prvotnem stsl. evangelistarju. Enako je verjetno, da je ta netočnost v 10. stoletju zašla v nekatere stsl. evangelistarje in da je Sa odvisen od iste zmotne rokopisne tradicije kakor As.

L. 106, Jan 19, 38. Josip iz Arimateje je prosil Pilata, da bi smel vzeti mrtvo telo Jezusovo. V As je izpuščeno: *povelê pilatъ; pride že i vъzêtъ têlo isusovo (Zo)*. Smisel radi tega nič ne trpi. Sa nima te perikope.

Druga izpuščena mesta je dovolj natanko zabeležil J. Črnčić. Izmed dveh daljših izpuščenih mest je Lk 8, 36. 37 (l. 56) izpuščeno brez škode za kontekst, a v točni prevod bi spadalo. Vprašanje je, če je bilo to mesto izpuščeno že v prvotnem stsl. evangelistarju. Vrsta Jan 15, 24 (l. 96) pa je izpuščena po nepazljivosti. Površni pisar As je zagrešil še mnogo podobnih pomot; zmotno je izpuščal besede in črke. Nekatere besede in oblike pa so bile premišljeno izpuščene v prvotnem stsl. tekstu; to niso pomote, temveč nekaka odlika As evangelija.

Med premišljeno izpuščena mesta As evangelija spada *kъ tebe* v Mt 18, 15 (l. 33). To mesto je v zvezi z varianto Savine knjige in s tekstom drugih stsl. rokopisov tako izredno pomenljivo, da ga moramo obravnavati v posebnem poglavju.

Grški tekst Mt 18, 15 in 21 ter paralelnega mesta Lk 17, 3. 4 spadata med najtežja in najbolj sporna vprašanja tekstne kritike in biblične eksegeze. Težo vprašanja so čutili že najstarejši krščanski pisci in uredniki raznih grških recenzij, kakor isto čutijo moderni bibličisti. To vprašanje pa ni nikjer tako jasno in metodično rešeno kakor v staroslovenski rokopisni tradiciji.

Radi jasnosti navajam doslovni latinski prevod (Vulgata) grškega teksta: Si autem peccaverit *in te* (εἰς σέ) frater tuus, vade et corripe eum (Mt 18, 15)... Petrus ad eum (Jesum) dixit: Domine, quoties peccabit in me (εἰς ἐμέ) frater meus (Mt 15, 21)... Si peccaverit *in te* frater tuus, increpa illum, et si penitentiam egerit, dimitte illi (Lk 17, 3). Et si septies in die peccaverit *in te* et septies in die conversus fuerit ad te dicens: Paenitet me, dimitte illi (Lk 17, 4). Paralelna teksta Mt in Lk se vzajemno dopolnjujeta in se podpirata pri reševanju tekstne kritike in eksegeze.

V stsl. prevodu težkega mesta Mt 18, 15 in 21 svetlo odseva bistroumnost genialnega Konstantina (Cirila) in izredna višina njegove književne šole. J. Vajs je v rekonstrukciji stsl. Matejevega evangelija zabeležil, da je v As izpuščeno *kť tebě* in da je v Sa na tem mestu *prědť tobojť*. A niti Vajs v mnogih razpravah o svoji rekonstrukciji stsl. evangelijev, niti drugi slavisti niso opazili posebnosti oblike *prědť tobojť* in razlike v prevodu istega grškega predloga (eis) — *kť tebě* (eis se), *a vť mě* (eis eme). Čudno je, da so veliki učenjaki to prezrli, ko je dovolj očitno, da ta razlika, vztrajno ohranjena v vseh stsl. rokopisih, ni slučajna ali površna, temveč dobro preiščena in globoko pomenljiva.

Krščanski pisci in prevodi prvih stoletij svedočijo, da je bilo sporno mesto že v 2. stoletju sprejeto v nekatere rokopise, a z značilno razliko med Mt 18, 15 in Lk 17, 3. *Eis se* je ohranjeno v večini starih rokopisov in prevodov Matejevega, a le v manjšini starih tekstov Lukovega evangelija. Mnogi novejši katoliški bibličisti so v presojanju spornega vprašanja nedosledni; sporno mesto sprejemajo v Matejev evangelij, ne pa v Lk 17, 3. Tako posebno vodilna katoliška kritična izdaja grškega teksta: A. Merk, *Novum Testamentum graece et latine*. Sporno mesto odklanjajo skoraj vsi protestantski in mnogi katoliški bibličisti. Na katoliške strokovnjake vpliva avtoriteta latinske Vulgate in drugih starih prevodov. A mnogi latinski rokopisi brez *in te* (eis se) svedočijo, da so tudi na Zapadu že v ranem srednjem veku dvomili, kakor še danes tekstna

kritika glede Mt 18, 15 nestalno omahuje. Isti A. Merk, ki je v kritično izdajo grškega teksta sprejel *eis se*, je v 3. izdaji glavnega katoliškega komentarja k Matejevem evangeliju odklonil avtentičnost onega dodatka; tam odločno priznava, da tako zunanji kakor tudi notranji razlogi govore proti *eis se*.²⁰

Zoper dodatek *eis se* v Mt 18, 15 govorita dva najstarejša grška rokopisa, vatikanski in sinajski; pridružujejo se ugledni stari pisci, Origenes, Ciril Aleksandrijski in Bazilij. Posebno odločilni so notranji razlogi, kontekst Mt 18, 21. 22 in Lk 17, 4 ter ves krščanski evangeljski duh ljubezni in odpuščanja.

Kristovi opomini apostolom Mt 18, 15—22 in Lk 17, 3. 4 so še do danes pomenljivi za misijonarje, za cerkveno organizacijo, disciplino in askezo. V samostanih in v zavodih za vzgojo klerikov i. dr. se je v vseh dobah mnogo razpravljalo o smislu Kristovih opominov; bratski opomin (*correctio fraterna*) je važno pravilo za krščansko in človečansko vzgojo. Ciril in Metod sta o pravilu bratskega opomina slišala v olimpskih samostanih. Kot slovanska misijonarja, organizatorja slovanske cerkvene pokrajine, stroga čuvarja krščanske discipline, vzorna učitelja in vzgojitelja slovanskih klerikov sta morala o tem razmišljati in govoriti.

Kot dobra poznavalca grške krščanske književnosti in teologije sta vedela, da grški cerkveni očetje glede teksta Mt 18, 15 ne soglašajo. V samostanih je bila odločilna avtoriteta sv. Bazilija. V njegovih razpravah o samostanskih pravilih (*regulae δροσι*) je Mt 18, 15 petkrat citirano, trikrat brez *eis se*, dvakrat pa z dodatkom;²¹ a iz smisla Bazilijevih pojasnil se jasno vidi, da *eis se* ne spada v kontekst. Z druge strani je dovolj očitno, da dolžnost bratskega in cerkvenega opomina veže le v posebnih primerih. Kristijan ni dolžan biti nadzornik svojih bratov ali celo detektiv. Saj je Kristus rekel: Ne sodite in ne boste sojeni (Lk 6, 37); odločno je ukazoval ljubezen in odpuščanje.

Lekcija brez *eis se* in krščanska logična nujnost se je Cirilu in Metodu ter njunim učencem tako vcepila v spomin, da so ono sporno obliko izpustili tudi v primeru, če je to stalo v grški predlogi; če pa so jo sprejeli, so jo po svoje tolmačili. Bistroumni Konstantin je vedel, da bi *eis se* moglo pomeniti: vpričo tebe (*coram te*), pred

²⁰ J. Knabenbauer, *Commentarius in Evangelium secundum Matthaeum*. Pars II. Ed. 3. curavit A. Merk (Paris 1922), str. 125—127.

²¹ Obširna pravila (*δροσι κατὰ πλάτος*) interrogatio 9; Migne, *Patrologia Graeca* (PG) 31, 944 navedeno Mt 18, 15 brez *eis se*. Krajša pravila (*δροσι κατὰ ἐπιτομήν*) interr. 3 brez dodatka (PG 31, 1083); interr. 47 (Mt 18, 15—17) z *eis se* (PG 31, 1113); interr. 178 (PG 31, 1201) brez dodatka; interr. 232 (Mt. 18, 15—17) z dodatkom (PG 31, 1237). A mogoče je, da so *eis se* vrinili pisarji.

teboj. A težko je isti grški predlog v tako bližnjem kontekstu (Mt 18, 15 in 21) različno prevajati in umevati. Radi tega je v prvotnem stsl. evangelistarju Mt 18, 15 to izpuščeno, kakor je izpuščeno v nekaterih grških rokopisih in v Bazilijevih samostanskih pravilih.

Ker je z druge strani potrebno, da se označi, kdaj je bratski opomin potreben (n. pr. ako kdo močno greši pred tvojimi očmi in je tak pregrešek nevaren krščanskemu življenju in cerkveni disciplini) in ker je težko prezreti številne grške rokopise in evangeljske citate v Zlatoustovih i. dr. govorih, naj se v slovanskem prevodu pokaže, da ima grški predlog *eis* v 15. vrsti drug pomen nego v drugačnem kontekstu 21. vrste. Tako so že v prvih desetletjih stsl. književnosti sprejeli prevod *kž tebê* (Mt 18, 15) in *vž mę* (Mt 18, 21), ohranjen v vseh stsl. rokopisih (razen As in Sa) in v sedanjem službenem cksl. tekstu. Stsl. predlog *kž* ima pomen grškega *pros* (pred, ob). A razlika med *kž* in *vž* je tako tanka, da jo malokdo čuti. Razlika je znatno ojačena po nujni konstrukciji *kž* z dativom. A za preprosto ljudstvo niti po tej konstrukciji ni dovolj očitna. Zato sta sv. Ciril in Metod v svojih govorih rabila še jasnejšo obliko *prêdž tobojž*, pravzaprav svoboden prevod ali parafrazo, a v tesni zvezi z izpuščenim *eis se*. Zapisana je le v Savinem evangelistarju, a ima svetel pečat Cirilove (Metodijeve) osebnosti, kakor tudi tankočutna razlika med *kž* (z dativom) in *vž* (z akuzativom) opozarja na prvotno izvornost.

Cirilovo in Metodijevo avtorstvo oblike *prêdž tobojž* potrjuje stsl. tekst naslednjega Matejevega poglavja (Mt 19, 6). Ista Savina knjiga je ohranila izjemno svobodno (govorniško) prilagoditev Kristovih besed: Kar je Bog združil, naj človek ne loči (Mt 19, 6). Vsi stsl. rokopisi imajo doslovni prevod: *ježe* (kar. quod) *bog sčeta*. Le v Sa je zapisano: *jaže* (katera dva, quos duos) *bogž svede*,²² kakor je v Metodijevem govoru Clozovega glagolita in v stsl. pravnem spomeniku *Zakonž sudbnyj*, ki mu je vtisnjen Metodijev pečat.²³ Torej je eksaktno dokazano, da je svobodni prevod *jaže* (dual) *bogž svede* vzet iz Metodijevih govorov. Zelo verjetno je, da je isti Sa tudi *prêdž tobojž* vzel iz Cirilovega in Metodovega katehetskega pouka.

²² Na obliko *svede* (namesto *sčeta*) in na isti glagol v Clozovem glagolitu je opozoril že Jagić (Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache 403), a ni povedal, da je glagol tam združen z izjemno svobodnim prevodom *jaže* (ker ne razpravlja o svobodnih prevodih).

²³ Grivec, O težkih mestih v Clozovem glagolitu. Razprave Slovenske Akademije znanosti. (Filološki — literarni razred) I (1950), str. 64 s. — J. Vašica, Origine Cyrillo-Methodienne du code slave »Zakon sudnyj«. Byzantinoslavica XII (1951), str. 154—174.

V stsl. prevodu Mt 18, 15—21 je jasno začrtana metoda Cirilovega in Metodijevega bogoslovnega pouka in tehnika njegovega stsl. prevajanja. V liturgičnih knjigah (t. j. evangelistar i. dr.) za občno poljudno (popularno) uporabo sta težko sporno mesto, ki bi moglo preproste ljudi motiti, kar izpustila. V katehetskem pouku sta vprašanje natančneje pojasnila s *prêdž tobojž*, v četeroevangeliju za zrelejše čitatelje pa sta izredno tankočutno razlikovala *kž tebě* in *vž mę*. Pri tem sta se mogla metodično nasloniti na trdno dosledni jasni prevod Lk 17, 3.

Grška rokopisna tradicija Lk 17, 3 je vprav obratna nego v paralelnem Mt 18, 15. *Eis* se je dodano le v manjšini poznejših rokopisov raznih recenzij. Vulgata (a ne v vseh rokopisih) ima tudi v Lk 17, 3: si peccaverit *in te*... Stsl. rokopisi (As l. 65) do 13. stoletja pa soglašajo s starejšo večinsko grško rokopisno tradicijo. Samo Ma ima *tebě* (brez *kž*), a zdi se, da po pomoti prepisovalca. V vseh drugih rokopisih tja do 13. stoletja je *kž tebě* (*vž te*) izpuščeno, tako v Sa, Os, Zo, v Mirosavljevem (iz druge polovice 12. stol.) in Vračanskem (13. stol.) evangelistaru ter v Dobrejševem četeroevangeliju (13. stol.). Obratno pa je v Lk 17, 4 tako v grški kakor v stsl. rokopisni tradiciji velika zmešnjava. As ima v Lk 17, 4 *kž tebě*, Sa in Mirosavljev rokopis ima kratko obliko *ti*, Zo, Ma in Os pa pravilno *vž te*, kakor zahteva paralelnost z Mt 18, 21.

Sedanji ksl. službeni tekst ima v Lk 17, 3 dodatek *kž tebě*, torej enako kakor Mt 18, 15. Vajsov rekonstruirani stsl. tekst, ki uporablja variante do 13. stoletja, ne pozna dodatka. Primerno bi bilo, da bi omenil to kasnejšo varianto in preiskal kdaj je bila sprejeta. Vprašanje je važno, ker bi se po njem moglo približno določiti, kdaj je ta varianta prevladala v carigrajskem patriarhatu.

Biblicisti doslej še niso razmišljali o razliki med *eis* v Mt 18, 15 in 21. Niti ruski biblicisti in slavisti, ki so sodelovali pri izvrstnem ruskem prevodu NZ na podlagi ksl. teksta, niso opazili razlike med *kž* in *vž*; na obeh mestih prevajajo z ruskim *protiv*. *Prêdž tobojž* jim je bil neznan. Čas je že, da bi se biblicisti vseh narodov seznanili s stsl. prevodom za vse krščanstvo važnega nauka Mt 18, 15 in 21. Dobro bi bilo preiskati stare vzhodne prevode (sirski i. dr.) ter z njih pomočjo rekonstruirati prvotni Matejev aramejski tekst dveh tako važnih mest. Svedočanstvo As in Sa ter drugih stsl. rokopisov zasluži pažnjo filologov in teologov vseh narodov.

Kž tebě radi svoje daljnosežnosti presega naslov razprave o dikciji, a obenem vendar spada v njen okvir. Izpuščeno *kž tebě* v As ojačuje jasnost in gladki tok govora. *Prêdž tobojž* ter stopnje-

vanje *kž* in *vž* poživlja dikcijo ter kaže izrazno sposobnost mladega slovanskega knjižnega jezika. Po globoki pomenljivosti in bistrotnosti se to mesto more primerjati edinstveni obliki *na semž Petrě*. Kakor *na semž Petrě* tako oblike *kž tebé*, *vž mež* in *prědž tobobj* spadajo med najizvirnejše stsl. svobodne prevode ter zaeno poživljajo dikcijo stsl. evangeljskega teksta.

BESEDNI RED

Assemanijev besedni red je svobodnejši in manj odvisen od grškega nego v drugih stsl. rokopisih. Navesti hočem samo značilna mesta.

L. 5, Jan 3, 2: *niktože bo znamenii siž ne možetž tvoriti*. Drugi: *ne možetž znamenii...*

L. 7/8. Jan 2, 6 *ležęštž po očišteniju*. Drugi: *po očišteniju... ležęštž*.

L. 12, Jan 6, 29 lepo svobodno: *otžvęšta imž Isusž i reče*. Drugi po grškem: *otžvęšta Isusž i reče imž*.

L. 13, Jan 6, 40 *azž vžskręšž i...* Drugi po večini grških rokopisov: *vžskręšž i azž...*

L. 14, Jan 6, 52 v gladki dikciji: *kako sž možetž plžtb svojoj dati namž ěsti*. Drugi po grškem: *možetž sž dati plžtb... namž jasti*.

L. 17, Jan 8, 17 kontekstu primerno: *estž istin'no*. Drugi po grškem: *istinbno estž*.

L. 22, Jan 9, 39 *pidž vž miros* (t. j. mirž sž). Drugi po grškem *vž mirž sž pidž*.

L. 22, Jan 9, 40 *slyšašę se otž farisei*; enako Zo. Vajsov in službeni ksl. tekst po grškem: *slyšaše... farisęi si...* Jan 9, 41 *ne biste gręha imeli*. Zo in drugi: *... imęli gręha*.

L. 38, Mt 9, 11 As in Os: *po čto sž mytari... ěstž učitelb vašž*. Drugi po grškem: *učitelb vašž jastž*.²⁴

L. 39, Mt 9, 8 *takž vlastž*; enako Sa. Drugi po večini grških rokopisov: *vlastž takž*.

L. 40, Mt 9, 33 *tako ěvi sę...* Drugi po grškem: *javi sę tako*.

L. 42, Mt 14, 27 zelo svobodno gladko: *držzajte, ne boite sę, azž esmž*. Drugi po grškem: *držzajte, azž esmb, ne boite sę*. Sa je čutil

²⁴ Horálek 82.

potrebno, da je prevel v obliki parafraze: *nadeite se jako azъ esmb i ne boite se*. Očitno, da so tu že v 9. ali 10. stoletju čutili neko negotovost.

L. 44, Mt 18, 26 *vъse ti vъzdamъ*; enako Sa (vse ti vъzdamъ). Ma in drugi neokretno: *vъzdamъ ti*. Kasnejši pripis v Zo se sklada s As.

L. 45, Mt 19, 17 As in Sa: *bogъ edinъ*. Drugi: *edinъ bogъ*.

L. 50, Lk 4, 33 *i bē vъ sьnъmišti člověkъ*. Drugi po grškem: ... *bē člověkъ*.

L. 50, Lk 5, 10 *bōdeši člověky love*. Drugi po večini grških rokopisov: *člověky bōdeši love*.

L. 54, Lk 7, 2 As, Ni: *zblē bole*. Zo *bole zblē*. Sa brez *zblē*.

L. 56, Lk 8, 27 *m'nog létъ*. Drugi po grškem: *lét m'nogъ*.

L. 59, Lk 10, 30 svobodno po grškem: *otidъ ostavlъše i elē živa*. Ni je v enakem besednem redu izpustil *i* (ga) namesto *elē* zapisal *lé* in na koncu dodal *sušta*. Vsi drugi imajo glagol *otidъ* na koncu.

L. 59, Lk 9, 62 As, Ni: *reče že Isusъ kъ nemu*. Drugi po grškem: ... *kъ nemu Isusъ*.

L. 65, Lk 18, 36 *č'to ubo se estъ*. Drugi po grškem: *č'to estъ se*.

L. 77, Mk 9, 19 As, Ni: *do kolē vy trōpljъ*. Drugi po grškem: *do kolē trōpljъ vy*.²⁵

L. 82, Jan 12, 8 *ništejē bo vъsegda imate sъ sobojъ*. Zo, Sa, Ni: *vъsegda sъ sobojъ imate*. Ma: *sъ sobojъ vъsegda imate*.

L. 99, Jan 18, 5 *stoēše že juda sъ nimi iže i predaaše*. Drugi po grškem: *stojaaše že i juda, iže i prēdaaše, sъ nimi*.

L. 109, Mt 27, 47 As, Ma, Ni: *otъ stojęštiihъ tu*. Drugi po grškem: *otъ tu stojęštiihъ*.

L. 127, Mt 13, 39 po grškem: *žjētelēne anōđeli sōtъ* (redka oblika *žeteljane* se ponavlja s Suprasl.). Ni ima isti besedni red. Drugi: *žētele sōtъ anđeli*. — Mt 13, 40 *jako ubo plēveli sōbirajōtъ se*. Ma, Ni po večinskem grškem besednem redu, a svobodno s tvor-no glagolovo obliko: *ēko ubo sōbirajōtъ plēvely*.

L. 129, Mt 11, 28 As, Sa, Os, Ni: *azъ vy pokojъ*. Zo, Ma i. dr. po grškem: *pokojъ vy*.

L. 132, Mt 1, 20 As, Sa: *ne uboi se prijēti ženy tvoeje (Sa svoeje) marije*. Vsi drugi po grškem: *marije ženy tvoeje* (Ni: ž. svoje).

L. 140, Lk 3, 16 *krōštajō vy vodojъ*; tako le redki grški rokopisi. Vsi drugi po grškem: *vodojъ krōštajō vy*.

²⁵ Horálek 85.

L. 157, Jan 20, 15 As, Ma, Ni: *čbto se plačeši*. Drugi (po Vajsu): *plačeši se*. Sa in Zo nimata tega mesta.

L. 157, Jan 21, 5 As, Sa: *imate li čbto sōnēdbno*. Važno tudi po svobodnem prevodu. Zo, Ma, Os i. dr. po grškem *eda čbto sōnēdbno imate*.²⁶

V As je besedni red često umeten, različen od običajnega slovanskega govora. Verjetno je, da je literarno izobraženi in pesniško nadarjeni Konstantin hotel svetemu tekstu, namenjenemu za liturgično čitanje, dati sakralno bogoslužno dikcijo. Liturgično dikcijo je dobro poznal in jo skušal presaditi v slovanski prevod, ko je paralelno z evangelistarjem prevajal Bazilijevo in Zlatoustovo liturgijo. Sakralni besedni red je udomačen tudi v modernih slovanskih jezikih n. pr.: Oče naš, mati božja i. dr. V svečani liturgični dikciji se oddaljuje celo od grškega reda, ako je v grškem tekstu svečana živahnost izražena z drugo grško konstrukcijo. Tako:

L. 14, Jan 6, 54. 56 рлѣтъ мойо ... крѣвѣ мойо (grško *μου τήν σαρχα ... μου τὸ αἷμα*). Drugi površno po grškem: *mojo рлѣтъ ...*

L. 13 in 93, Jan 14, 1 As, Os, Ni: *srōdbce vaše (ἑμῶν ἡ καρδία)*. Zo, Ma i. dr. *vaše srōdbce*.

L. 45, Mt 20, 33 Sa in As: *oči naju — ἑμῶν οἱ ὀφθαλμοί*). Zo, Ma i. dr. *naju oči*.²⁷ Še bolj je izpremenjen grški besedni red v 30. in 31. vrsti iste perikope. Večinski grški besedni red obeh vrst je ohranjen v latinskem prevodu: Domine, miserere nostri, fili David. As, Sa, Os, Ni pa imajo: Pomiluj ny, gospodi, synu davydovъ (Sa, Ni pravilno *na*; As, Os pa *ny*). Ta gladki besedni red se je ohranil v vseh stsl. rokopisih in v sedanjem službenem cksl. tekstu soglasno z redkimi grškimi rokopisi. Samo v As pa je v 31. vrsti izpuščeno *gospodi*, kar daje tekstu nekako stopnjevano živahnost.

Nekolikokrat je v As besedni red pretirano umeten in afektirano retoričen v stilu bizantinske retorike na primer:

L. 52, Lk 7, 12 *narodъ ot grada bē mnogō*. Zo, Ma po grškem: *narodъ otъ grada mnogō bē*. Ni: *narodъ mnogō otъ grada bēaše*.

L. 79, Jan 11, 2 *eježe bratъ bolēaše lazarb*. Vsi drugi po grškem: *bratъ lazarb bolēaše*.

L. 108, Mt 27, 40 As, Ni, po grškem: *ašte synъ esi boži*. Drugi: *ašte synъ boži esi*, kakor imajo le zelo redki grški rokopisi.

Razumljivo je, da se je v Konstantinu tu ali tam oglasil bizantinski retorični stil, a vobče prevladuje preprostejša slovanska dikcija, kakor svedočijo prej navedeni primeri.

²⁶ Horálek 92

²⁷ Horálek 85.

ZAKLJUČKI

Odnos As do stsl. rokopisov in do hrvatske glagolice. — Sirski prevod evangelijev

Ocenjevanje dikcije, literarne dovršenosti in vsebinske (idejne) vrednosti je razjasnilo mnoga prej nerešena vprašanja o stsl. spomenikih. Tako je po literarni dovršenosti in idejni vsebini z veliko verjetnostjo dokazano, da je obširni uvod cksl. Žitja Metodija kos (komad) izvirne Cirilove in Metodove kateheze. Po istem kriteriju je potrjeno, da so nekateri oddelki Sinajskega evhologija izvirno delo sv. Cirila ter da sta II. Frizinški spomenik oblikovala in uporabljala Ciril in Metod.²⁸ N. van Wijk je pokazal veliko literarno dovršenost cksl. Žitja Konstantina in s tem potrdil, da je napisano v najstarejši dobi stsl. knjige in da ima veliko historično vrednost.²⁹ Isti široki pojem dikcije daje priliko, da v njeni luči pojasnimo mnoge doslej prezrte posebnosti stsl. evangeljskega prevoda in rešimo težka vprašanja o stsl. rokopisni tradiciji.

Dikcija v duhu slovanskega jezika in liturgičnega stila ter s tem v zvezi vzorni svobodni prevodi, najčisteje in najobilneje ohranjeni v As evangeliju, svedočijo, da je ta rokopis najbližje prvotnemu Konstantinovemu stsl. evangelistarju. S te strani je z novim gradivom dopolnjeno J. Vajsovo in Horálekovo dokazovanje.³⁰ Enako je potrjeno Vajsovo³¹ in deloma Jagičevo³² mnenje, da je Nikoljski evangelij posebno dobro ohranil tekst (leksikalno in v sintaksi, a ne v fonetiki) prvotnega stsl. četveroevangelija in da je v družbi As na mnogih mestih verodostojen svedok prvotnega stsl. prevoda. Med zgor navedenimi variantami se mi zdi doslej prezrta oblika *manji sin* izredno značilna.³³ Ne redko so v Ni ohranjene starejše in pravilnejše oblike nego v As, Zo in Ma, n. pr. težko, v grških rokopisih sporno mesto Jan 14, 3 (As l. 93 in 29).³⁴

²⁸ Grivec, Žitja Konstantina in Metodija (Ljubljana 1951), str. 112—114. — R. Nachtigal, *Euchologium Sinaiticum II* (Ljubljana 1942); o sorodnosti z uvodom ŽM str. 181 s.

²⁹ N. van Wijk, Zur sprachlichen und stilist. Würdigung der Vita Constantini. *Südostdeutsche Forschungen VI*, 1941, str. 74—102. Grivec, Žitja K. in M. 14.

³⁰ Zgor op. 18.

³¹ Zgor op. 3.

³² V uvodu k Račkemu izdaji As.

³³ Gl. zgor poglavlje *Svobodni prevodi*, As l. 69.

³⁴ Gl. zgor poglavlje *Izpuščeno*. — Slavisti soglašajo, da je bogomilski Ni prepis zelo arhaističnega glagolskega rokopisa. Srednjeveški bogomili so bili nasprotniki tedanje (in vsake) cerkvene hierarhije; sklicevali so se na »pravo, čisto, Bogu milo« prakrščanstvo, skušali so ohranjati stare tradicije. Sv. pismo se je pri njih redkeje prepisovalo nego v številnejši službeni cerkvi z živejšim bogoslužjem in z večjo uporabo sv. knjig. O drugih razlogih bogomilskih arhaizmov gl. J. Vajs v *Byzantinoslavica V*, 116—118; Horálek 14 s.

Izmed ostalih stsl. rokopisov se po starinskih oblikah in po stsl. fonetiki odlikuje Zografski. Mnenje slavistov, da je Zo nekoliko starejši nego Ma, je zelo verjetno.³⁵

Povsem svojstveno mesto v stsl. rokopisni tradiciji zavzema cirilska Savina knjiga, evangelistar, prepisan po zelo starinskem glagolskem rokopisu z nekaterimi izjemnimi moravizmi (gospoda = gostonica, прѣхнѣнѣ = зѣлѣ) in z akomodacijami bibličnih citatov iz Cirilovih (Metodovih) govorov, kakor sem pokazal v poglavju *Kž tebe* in v recenziji Horálekove razprave.³⁶ Kakor As tako je tudi Sa knjiga prepisana po zelo starinskem glagolskem rokopisu, še bolj arhaističnem nego je bila predloga As. Toda od As se bistveno razlikuje v tem, da je bil pisar Sa zaeno redaktor; Sa ni samo prepis kakor As, temveč nova *recenzija* stsl. teksta. To je v celoti močno revidiran stsl. evangelistar. Redaktor Sa odstranja svobodne oblike, tekst približuje grškemu izvirniku, uvaja kasnejše izraze in se često sklada s kasnejšimi bolgarskimi in ruskimi recenzijami prvotnega teksta. A pod novo plastjo se v Sa skriva še mnogo starih oblik, nemalo celo na takih mestih, kjer se je As oddaljil od prvotnega stsl. teksta. Izredno pomenljivo je, da se Sa v takih primerih često sklada z Zo in Ma, a ne z Ni. Horálek navaja celih 12 strani takih primerov (str. 34—46). Iz tega zaključuje, da razlika med prvotnim evangelistarjem in med glagolskimi tetraevangeliji ni tako velika, kakor se je doslej mislilo; odločno trdi, da je soglasje Sa z Zo in Ma tehtnejši svedok prvotnega stsl. prevoda nego soglasje As z Ni (str. 46) ter da je Vajs pri svoji rekonstrukciji premalo gledal na Sa in prece-
njeval vrednost soglasja As in Ni (str. 42 i. dr.).

Po teh Horálekovih rezultatih se je pokazalo, da je vprašanje stsl. rokopisne tradicije veliko bolj zamotano nego se je doslej mislilo. K zamotanosti stsl. tradicije je treba še prišteti doslej neopazene akomodacije in citate iz Cirilovih (Metodovih) govorov ter svobodne prevode v evangeljskih stsl. rokopisih.

As in Sa sta najstarejša stsl. evangelistarja, skoraj tekmeča glede starosti, a predstavnika dveh različnih rokopisnih skupin in tradicij. As je nedvomno starejši in bolj arhaističen. Pa verjetno je, da je bila predloga Assemanijevega rokopisa manj starinska nego Savina matica. As je bil namreč prepisan v krajini najživahnejšega Klimentovega apostolskega in književnega delovanja na makedon-

³⁵ O starosti Zo piše J. Hamm v zborniku *Radovi Staroslav. instituta I* (1952), str. 49.

³⁶ Slovo II, str. 49.

skih tleh, kjer so se rokopisi obilneje uporabljali in po živi uporabi bolj preminjali.

Zdi se, da so bili v stari predlogi As rokopisa znaki Klimentove osebnosti in dikcije. Obširno grško »Žitje Klimenta Bolgarskega« izrečno naglaša, da so bili Klimentovi govori jasni, preprosti in poljudni (popularni), kar potrjujejo še ohranjeni njegovi spisi. Tendanca jasnosti in poljudnosti je vtisnjena tudi As rokopisu, n. pr. v zgor ocenjenih svobodnih prevodih in takih izpuščenih oblikah, ki bi motile jasno in gladko dikcijo. Večino teh posebnosti je treba pripisovati stari predlogi iz Klimentove dobe, ko stsl. književniki še niso podlegli nagnjenju k suženjskim doslovnim prevodom poznejše generacije. Poleg tega so bile v predlogi As rokopisa ohranjene nekatere variante in oblike iz prvotnega Cirilovega prevoda, n. pr. *na sem̃ Petrê*. V isti predlogi pa so bile tudi površnosti, ker se Kliment ni odlikoval po akribiji.³⁷ Več površnosti pa je zagrešil nepazljivi pisar As.

Stara predloga As je bila posebna recenzija prvotnega stsl. prevoda, a pisar As je ni po načrtu spreminjal, ni bil urednik nove rokopisne recenzije. Nasprotno pa je verjetno, da predloga Savine knjige ni bila posebna redakcija, temveč prepis iz rokopisa velikomoravske dobe. A pisar Savine knjige (pop Sava) je bil literarno izobražen in je v duhu svoje dobe starinsko predlogo popravljajl in preminjal. Zato je Savina knjiga manj starinska nego As, čeprav je njen pisar in urednik imel pred seboj zelo arhaistično predlogo z izrednimi sledovi velikomoravske dobe in Cirilove (Metodove) žive besede, n. pr. jaže bogъ съведе (Mt 19, 6), прѣдъ тобою (Mt 18, 15).

Ob dikciji As evangelija se iznova vzbujajo vprašanja, je li Ciril poznal in uporabljal *sirski* biblični prevod. Izmed svobodnih prevodov, skupnih s sirskimi, sta posebno značilna *meñši syñ*,³⁸ in *têlo* (statura) Mt 6, 27 in Lk 2, 52 (As, l. 36 in 137).³⁹ Treba bo še preiskati, so li raznoteri prevodi grških glagolov *ballô*, *airô* i. dr. v kakšni

³⁷ Gl. razpravo *Na sem̃ Petrê*. V oni razpravi je naveden (op. 15) Klimentov svobodni prevod *vrata smrtna* (Mt 16, 18) namesto *vrata adova*. Ta Klimentov prevod soglaša z mnenjem nekaterih novejših biblicistov (gl. moja knjiga *Cerkev*, 2. izd. 1943, str. 179 s), a na sliki sv. Petra v Ohridu je izražen prevod *vrata adova* (satanova). Kliment pa nikakor ni pretirano naglašal svoj svobodni prevod; nedvomno je priznaval običajni prevod *vrata adova*, ohranjen v vseh stsl. rokopisih brez izjeme. Izjemni Klimentov prevod kakor tudi smisel grškega izvirnika, izražen v ohridski sliki sv. Petra je vreden pažnje znanosti.

³⁸ Gl. zgor op. 13.

³⁹ Gl. poglavje *Svobodni prevodi* (As 1. 36). — O tem obširneje v razpravi *De exegesi s. Cyrilli Thessalonicensis* (Or. Christ. Per. XX (1954), 137—150.)

zvezi s starim sirskim bibličnim prevodom. Poleg oblike *na semō Petrē*⁴⁰ bi bili stsl. tankočutno svobodni prevodi, med njimi tudi *kō tebē* in *vō mē*, močan dokaz za Cirilovo poznanje sirskega bibličnega teksta.

Cirilovo poznavanje sirskega bibličnega prevoda so slavisti utemeljevali z dokazi trojne vrste. Prvi dokaz je poročilo kratkega (proložnega) ksl. Cirilovega žitja, da je Ciril znal helenski, rimski, sirski in židovski jezik. Drugi dokaz je hipoteza, da je treba v 8. poglavju Žitja Konstantina namesto (evangelij in psalterij) z *ruskimi* pismenkami čitati *surskimi* — sirske. Ta dokaz ima nekaj verjetnosti, a sam za se ni zadosten.⁴¹ Tretji dokaz je predložil K. Horálek na podlagi stsl. evangeljskih variant skupnih s sirske.⁴² A dokazovanje z variantami je po mojem že zgoraj povedanem mnenju (op. 5) dvomljivo. Močnejši dokaz bi bili omenjeni skupni svobodni prevodi. Ta dokaz bo treba še podrobneje razviti in podpreti.

Assemanijev glagolski evangelij je za Hrvate in Slovence še posebej pomemben, ne samo zato, ker so ga prvi znanstveno ocenili in objavili Hrvati (Karaman, Rački, Jagić, Črnčić), temveč tudi zato, ker je po rokopisni tradiciji soroden s hrvatsko glagolsko književnostjo. Assemanijev evangelij in Clozov glagolit⁴³ sta starodavna svedoka hrvatskih stikov z makedonsko glagolsko književnostjo in tamošnjo Ciril — Metodovo kulturno tradicijo. Že Jagić je opazil Assemanijevo sorodnost z odlomki glagolskega Kukuljevičevega misala (iz 13. stoletja).⁴⁴ Vajs je dokazal sorodnost Assemanijevega evangelija z evangeljskimi teksti hrvatskih glagolskih misalov.⁴⁵

Slavisti so že veliko razpravljali o leksikalni in sintaktični strani Cirilovega stsl. prevoda evangelijev. Dognali so, da se to glavno Cirilovo književno delo odlikuje po veliki literarni vrednosti, po

⁴⁰ Gl. o tem posebno razpravo.

⁴¹ Grivec, Žitja Konstantina in Metodija (1951) str. 72.

²⁴ V časopisu *Slovo a slovesnost* 9, 1943, str. 218 s. Članka nisem mogel proučiti; zato morem o njem soditi le z rezervo (na podlagi Horálekove razprave o Savini knjigi).

⁴³ Za znanost ga odkril in prvi izdal B. Kopitar 1. 1836.

⁴⁴ V uvodu k Račkemu izdaji As str. LXXXV.

⁴⁵ Gl. zgor op. 14. — K. Horálek je k Vajsovim dokazom dodal nekoliko pripomb in popravkov (*Slavia* 19, 1950, str. 285—292), n. pr. da so mnogi Vajsovi primeri skupni As Zo in deloma Ma. Iz tega se sme izvajati, da so hrvatski glagoljaši poznali razne makedonske glagolske rokopise. A nikakor ne soglašam s Horálekom, da Hrvati niso imeli direktnih stikov z velikomoravsko stsl. književnostjo; saj zveza z makedonskim pismenstvom potrjuje in nadaljuje zvezo z velikomoravskim.

izvirni, samostojni prevodni tehniki in umetnosti.⁴⁶ Za tako dovršeno književno delo pač smemo uporabljati merilo dikcije. Tu predložena razprava, prvi poskus te vrste, ima svoje nedostatke,⁴⁷ a doseženi rezultati niso brez pomena za slavistiko. Posebno važno je, da nam dikcija As evangelija daje ključ za rešitev težkega slavističnega vprašanja o obliki *na semb Petrê*, ki je povrh tega še v neki verjetni zvezi s srednjeveškim južnoslovanskim slikarstvom, kakor bom pokazal v razpravi, ki je že pripravljena za tisk.

RÉSUMÉ

Les slavissants admirent la perfection du style et de la langue dans la traduction vieux-slave de la Bible, discutent la technique et l'art de traduire chez ce génie que fut Constantin-Cyrille; ils louent la précision et, en même temps, la liberté d'une traduction faite qui respectait à la fois le sens de l'original grec et l'esprit de la langue slave. Jagić a constaté que la traduction originale de l'évangéliste par Constantin se distinguait d'une manière extraordinaire par la perfection et la liberté de sa traduction; plus tard, au cours des premières décades de la littérature vieux-slave la traduction slavonne s'adaptait mieux au texte grec. C'est dans le manuscrit d'Assemani, la copie la plus ancienne de l'Évangéliste vieux-slave, que l'Évangéliste vieux-slave original se trouve le mieux conservé. Le code glagolite d'Assemani a été écrit au cours de la première moitié du XI-e siècle en prenant pour modèle un manuscrit plus ancien de la fin du IX-e ou du commencement du X-e.

Les erreurs de copistes. Le copiste du manuscrit d'Assemani a copié mécaniquement, à la légère et sans prêter la moindre attention. Il a fait beaucoup de fautes d'écriture. Le travail exécuté superficiellement a eu cependant certains avantages: le copiste ne corrigeait point son style. Il n'était pas capable d'entendre les subtilités de la phonétique slavonne. Il confondait la semi-voyelle dure et molle (*o* et *o*); au lieu de la semi-voyelle il écrivait souvent *e* et *o*.

Les traductions libres. Le nombre de traductions libres est un criterium de l'ancienneté de la tradition des manuscrits vieux-slaves. Le plus grand nombre de passages traduits librement se trouve dans le Code d'Assemani; beaucoup de ces traductions sont passées dans les manuscrits vieux-slaves plus récents. Les traductions libres sont par ex.: *têlo* (taille, stature) représentant le mot grec *ἑλιξία* (saint Luc II, 52 et saint Matthieu VI, 27); *lovca* (duel) pour *ἀλιεῖς* (saint Matthieu 4, 18); *menši syno* (saint Luc 19, 14); *na semb Petrê* (saint Matthieu 16, 18) etc.

L'harmonie évangélique. Pour donner plus de clarté, on introduisait quelquefois les versets correspondants tirés d'autres Évangiles, par ex. dans les longs chapitres de saint Matthieu 26—27 du Code d'Assemani se trouvent introduits sans aucune indication beaucoup de versets tirés des Évangiles de saint Luc et de saint Jean.

⁴⁶ N. pr. O. Grünenthal, Übersetzungstechnik der altkirchenslav. Evangelienübersetzung. ASI Ph 31/2, 1910/1 — E. Berneker, Kyrills Übersetzungskunst. Indogerm. Forschungen. 31, 1912/3, str. 399—412.

⁴⁷ Rad priznam, da imajo mnogi primeri dikcije (n. pr. nekateri primeri svobodnih prevodov, besednega reda) le manjšo dokazno moč. Vsi primeri v celoti pa brez dvoma dokazujejo, da se Assemanijev evangelistar odlikuje po očitnih znakih izredno dovršenega prvotnega stsl. evangeljskega prevoda.

Additions. Pour éclaircir les textes évangéliques on introduisait souvent de brèves additions de style et exégétiques.

Omissions. Le manuscrit d'Assemani omet souvent des expressions ou bien des passages entiers, quand ils gênent l'intelligibilité ou la diction nette.

Kō tebē. La question délicate de l'exégèse et de la critique du texte de saint Matthieu (18, 15 et 21) et de saint Luc (17, 3—4) ne se trouve résolue nulle part avec autant de clarté et de méthode que dans la tradition des manuscrits vieux-slaves. Dans le Code d'Assemani (Matthieu 18, 15) se trouvent les mots grecs *εἰς σέ* (in te) omis, comme d'ailleurs dans quelques textes grecs importants. Dans tous les manuscrits vieux-slaves se trouve la proposition grec.ue *εἰς*, qui dans saint Matthieu n'est pas traduite de la même manière au verset 18, 15 qu'aux versets 18, 21. Dans Matthieu 18, 15 le mot *εἰς* a le sens de la proposition latine *coram*, vieux-sl. *kō tebē*, tandis que dans Matthieu 18, 21 il a une signification adversative: *in me, adversus me*, en vieux slave *vō me*. Dans le manuscrit vieux slave du prêtre Sava nous trouvons *prēdō tobōjō* (en latin: *coram te*) au lieu de *kō tebē*.

La finesse de la traduction vieux-slave de saint Matthieu 18, 15 et 21 ainsi que de saint Luc. 77, 3—4 a été appréciée par tous les philologues et spécialistes de la Bible, surtout les russes, qui traduisaient en se servant du texte vieux-slave. La traduction vieux-slave de ces deux passages mérite l'attention des philologues et des spécialistes de la Bible de tous les peuples.

Ordre des mots. L'ordre des mots diffère fréquemment du grec dans l'esprit de la langue vieux-slave.

Conclusions. Le style conforme à l'esprit de la langue vieux-slave et la profonde exactitude de ces traductions libres démontrent que le manuscrit glagolitique d'Assemani est celui qui est le plus proche du texte de l'évangélaire original de Constantin. Les manuscrits glagolitiques *Zographensis* et *Marianus* (qui est plus récent de quelques années) sont peut être quelque peu plus anciens que le manuscrit d'Assemani, mais, cependant, ils sont moins archaïques; ces deux manuscrits contiennent le texte évangélique entier traduit par l'école de Moravie vers l'an 864—880 et comportant des éléments linguistiques et stylistiques plus jeunes.

Au point de vue du lexique et de la syntaxe (non de la phonétique), l'Évangélaire cyrillique de Nikolye est très archaïque; il est copié soigneusement à la fin du XIV-e siècle d'après un vieux manuscrit glagolitique.

Une place spéciale occupe dans la tradition des manuscrits le livre cyrillique du prêtre Sava, écrit au milieu du XI-e siècle d'après un modèle glagolitique très archaïque. Le copiste Sava a donné une nouvelle rédaction du texte vieux-slave et cependant, son manuscrit conserve une grande quantité d'éléments archaïques et beaucoup de passages rendent un son plus ancien que l'Évangélaire d'Assemani. La tradition des manuscrits de l'Évangélaire d'Assemani est étroitement liée avec la langue des livres liturgiques glagolites croates. Saint Cyrille (Constantin) connaissait et se servait de la vieille traduction syrienne des évangélaïres. C'est une hypothèse que le style et les traductions libres du texte évangélique permettent d'envisager. Cette question mérite un examen plus approfondi.